

Духът на 1776: Полската и далматинската декларация за философска независимост

Лари Уолф
(Бостън)

Увод: Славянските народи

„Първите звена в дългата верига от реформи и революции, проекти и заблуди, въстания и репресии, които през XVIII век доведоха до падането на стария режим, трябва да се търсят не в големите западни столици, в Париж и Лондон, нито в сърцето на Европа, във Виена и Берлин, а по границите на континента, в неочаквани и периферни места“, пише Франко Вентури в началото на своето историческо изследване на „първата криза“ на стария режим, от 1768 до 1776 г. (Venturi, *End ix*). За Вентури кризата започва през 60-те години на XVIII век с такива периферни въстания като корсиканският бунт срещу Генуа и Франция, гръцкото и черногорското въстание срещу османския султан и борбата на Барската конфедерация в Полша срещу полския крал и руската царица; тази криза тогава кулминира в още по-отдалечената географски революция на американските колонии срещу британската корона през 1776 г. Всеки епизод стимулира и усложнява политическото съзнание на просветената общественост в Европа и екзотични имена като Масачузетс и Черна гора оставят своя отпечатък върху по-нататъшното разпространение и развитието на революционните възможности. Мащабният подход на Вентури дава тласък на написването на история на литературната култура в Източна Европа или Източна Централна Европа, която ще съпостави културните прояви в региона с далечните събития от другата страна на Атлантика, подчертавайки принципа и дневния ред на националната независимост. В действителност, в историята на Източна Европа от края на XVIII до края на XX век няма друг принцип с по-голяма привлекателност или по-висок приоритет. Налагането на националния дневен ред над имперското господство често е толкова значимо, че заплашва да засенчи многото поуки и последици от революционната енергия на 1789 г. Ето защо възловата 1776 година дава възможност на историка да се фокусира върху земите и народите на Източна Европа, тъй като те са допринесли от периферните си позиции за „първата криза“ на стария режим, която остава фундаментална за травматичните национални борби на региона.

За да се осмисли културният климат в този международно значим момент, може да се разгледат конкретни интелектуални образци от региона,

с фокус върху 1776 г. като възлова дата на публикуване на творби, които са напълно съвременни, макар и не причинно свързани с американските революционни събития. Това е годината, в която Игнаци Красицки, може би най-напредничавата фигура на полското Просвещение, публикува „това, което може да се нарече първият полски роман“ – „Приключенията на Миколай Дошядчински, описани от самия него“ (*Mikolaja Doswiadczyńskiego Przypadki, przez niego samego opisane*), завършен в Берлин през 1775 г. и публикуван във Варшава през 1776 г. (Milosz 179–80). Макар че като епископ на Вармия, той става пруски поданик на Фридрих Велики по време на първото разделяне на Полша през 1772 г., Красицки продължава да публикува във Варшава, столицата на все още номинално независимата, макар и доминирана от Русия, полско-литовска държава. Също през 1776 г., в изцяло различна литературна среда Джовани Ловрич, известен също като Иван Ловрич, от района около Сен във Венецианска Далмация, публикува във Венеция единствената си литературна творба „Наблюдения върху някои места в Пътешествието из Далмация на синьор абат Алберто Фортис“ (*Osservazioni di Giovanni Lovrich sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del Signor Abate Alberto Fortis*). Ловрич е студент по медицина в университета в Падуа, далматински поданик на Венецианската република, който счита себе си за славянин, но пише и публикува на италиански, критикувайки знаменития пътепис от падуанския философ Фортис за Далмация. Ловрич умира от туберкулоза през следващата 1777, вероятно преди да навърши 25 години, и е съвсем неизвестен писател. През XX век Далмация става част от Хърватска и Ловрич е преоткрит в хърватската историография като местен философ – „който за съжаление не е писал на хърватски“ (Stojkovic, „Ivan Lovic“ 1–3). Но тъй като той никога не е наричал себе си хърватин в скромното си литературно наследство, Ловрич може да се разглежда в контекста на едно Адриатическо просвещение, което обединява интелектуалци от Далмация, Венеция и венецианските италиански владения като Падуа в едно литературно поле, споено от общи дискурсивни тревоги. И при Красицки, и при Ловрич, усложненията на държавния суверенитет и зараждащата се национална идентичност при стария режим между Венеция и Далмация, или между Пруссия и Полша, определят значението на разглеждането на техните творби от 1776 г. в светлината на съвременната им американска криза.

Връзките между Полша и американската революция са добре известни и се означават в имената на улици и паметници навсякъде в Съединените щати. Казимир Пуласки, след като се сражава за полската независимост срещу Русия заедно с Барската конфедерация, идва в Америка, за да се присъедини към каузата на независимостта и умира в Савана през 1779 г. Тадеуш Косцюшко преживява американската революционна война и се връща в Полша, където по-късно повежда полската национална съпротива срещу Русия през 1794 г. В своето историческо изследване на Съединените щати и Полша Пьотр Вандиш описва една обща благоприятна полска реакция на американската революция, цитирайки писмо на полския поет Каетан Вегерски до американския патриот Джон Ди-

кинсън, което сравнява вдъхновяващия успех на американската независимост с жалките последици от разделянето на Полша: „когато се сетя, сър, че с три милиона души и без пари вие отхвърлихте игото на такава сила като Англия и завладяхте такава голяма територия – а Полша понесе страданието да ѝ бъдат отнети пет милиона души и огромна земя – признавам, не разбирам причината за такава разлика“ (Wandysz 38–39). През 1768 г. Красицки се разкъсва между дворцовите си задължения към полския крал Станислав Август и патриотичното си влечение към Барската конфедерация и решава стратегически да избяга във Франция в разгара на въстанието; след разделянето от 1772 г. епископът намира своя интелектуален дом, при просветения двор на своя нов суверен в Берлин (Cazin 80–90; Golinski 202–22). По-скоро консерватор, отколкото бунтовник, предвид политическите обстоятелства, все пак Красицки е неизбежно чувствителен към тънкостите на патриотизма и независимостта.

Имперската връзка между Венеция и Далмация поразително напомня на връзката между Англия и Америка, дотолкова доколкото самите венецианци с преувеличено чувство на превъзходство гледат собственически на Далмация като *oltremare*, „зад морето“, тесният Адриатик вместо огромният Атлантик. Ловрич отговаря на „*Пътешествия из Далмация*“ (*Viaggio in Dalmazia*) на Фортис, която се появява през 1774 г., годината на английските Принудителни закони и американския Първи континентален конгрес; Фортис е поддръжник на колониалната експлоатация на природните ресурси на Далмация в интерес на венецианската национална икономика. Той дори сравнява примитивните славяни от планините във вътрешността, морлаците, с американските индианци. Ловрич, също като Красицки, със сигурност не е бунтовник и никога не прави дори намек за политическа нелоялност спрямо Венеция, но е съвсем наясно с колониалната връзка на Далмация с Венецианската република.

Може би най-интересната аналогия между Полша, Далмация и Америка през 1776 г. е че както полско-литовската държава, или Жечпосполита, така и Светлейшата Република Сан Марко, в която влиза Далмация, вече са републикански държави във времето, в което Америка сама тръгва към републиката. Полша, разбира се, има изборна монархия, но институциите на шляхтическата демокрация са почти толкова важни, колкото тези на патрицианския републиканизъм във Венеция със своя изборен дож. Красицки, например, като епископ също е член на полския сенат преди разделянето от 1772 г. Както във Венеция, така и в Полша републиканизмът означава, че гражданската отговорност и безотговорност са важни фактори в политическия живот и това слага отпечатък върху развитието на културния живот в обществената сфера, в която дори не-патриции като далматинеца Ловрич участват в обсъждането на политическите проблеми. И Красицки, публикувайки своя роман в Полша, и Ловрич, публикувайки своите размисли във Венеция, пишат за читателска аудитория, чиито възгледи са предопределени от републиканските форми и ценности, а не от институционалните норми на кралски абсолютизъм. И в Полша, и във Венеция на политическата култура на

стария режим не е съвсем чуждо порицаването на тиранията, чието ехо прелита Атлантика през 1776 г.

През XVIII век Полша и Далмация обаче не представляват подобни части от един тясно свързан регион, независимо дали под името „Източна централна Европа“ или „Централна Европа“ или „Източна Европа“. Едва през онзи век философите на Просвещението започват да разглеждат Европа като разделена на „Западна“ и „Източна“, на които те приписват повече или по-малко цивилизованост. В действителност през 1776 г. както Красицки, така и Ловрич, донякъде си дават сметка какво означава да те възприемат като възстанал в Полша и Далмация. Поне Ловрич със сигурност разбира възможната етнографска връзка между Полша и Далмация като славянски страни. Идеята за славянството като лингвистична, етнографска и антропологична обединяваща характеристика в източните земи на Европа е предмет на засилен интерес в епохата на Просвещението и Фортис, на който Ловрич отговаря в своята творба, е един от първите философи, който формулира единството на славяните. В „*Пътешествия из Далмация*“ Фортис припознава Далмация като част от една по-голяма група народи, които си приличат помежду си „по обичаи и език по такъв начин, че могат да бъдат взети за една нация, която се простира от нашето море до ледовития океан“. Така той очертава географската област на една-единствена славянска нация, от Адриатическо море до Арктика. Хердер прави тази карта прочута в четвъртата част на своите „*Идеи към философията на историята на човечеството*“ (*Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*), публикувана през 1791 г., в която той описва „славянските народи“ („Slawische Voelker“), населяващи земите от Дон до Елба, от Балтийско до Адриатическо море. (Fortis, *Viaggio*, I:44, *Ideen* 393; Улф, *Изобретяването* 450–487). Така това определение на Източна Европа свързва Балтийско с Адриатическо море, Полша на Красицки с Далмация на Ловрич.

Макар че нито Красицки, нито Ловрич отбелязва изрично тази връзка между своите страни, по-младият съвременник на полския автор, Юлиан Немцевич, пътува до Далмация през 1784 г. и прави връзката. По своя път той преминава през Щирия и Каринтия, където „за мен беше приятно да чуя в тези провинции обикновените хора да говорят славянски, братски свързан с мой майчин език“ („mowiacy slowianszczyzna robratnia ojczystej mowu mojej“). След като пристига в Далмация, Немцевич отива в Сплит, където заспива на брега на Адриатическо море: „Каква изненада! Когато отворих очи, още сънен, видях пристанището на светлината на изгряващото слънце и стените на града и чух хората, стоящи на брега, да говорят на полски („rozmawiajacych po polsku“). (Niemcewicz I: 169–71). Езикът, разбира се, не е бил полски, а южнославянска реч, съвместима с неговото западнославянско разбиране, създавайки у него усещане за братска славянска връзка. По-късно Немцевич пътува много из Америка, силно заинтересуван от обществото на новата република. Неговото усещане, че през 1784 г. в Далмация се говори „полски“, показва, че макар през

1776 г. Красицки и Ловрич да не смятат, че живеят в сродни страни от Източна Европа, европейският континент в епохата на Просвещението вече е на път към модерното възприятие за себе си като разделен на изток и запад.

Нипуанци и морлаци

Творбата на Красицки „*Приключенията на Миколай Дошядчински*“ е разделена на три части; първата представя полското образование на героя, втората – уроците, които той научава, когато след корабкрушение попада на въображаемия и утопичен остров Нипу, а третата разглежда завръщането му в Полша като зрял човек. Като цяло творбата разкрива полската рецепция на просвещенските литературни модели, по-специално сатиричната игра на гледните точки, използвана в „*Пътешествията на Гъливер*“ на Суифт и философското пътуване от наивността към изгубените илюзии, представено в „*Кандид*“ на Волтер (Piszczkowski 116–160; Dworak 232–94; Kostkiewiczowa 85–98). По-ранната творба на Красицки „*Muszejdos* (1775) е псевдогероична поема, описваща сатирично борбата между мишки и котки. Макар че заема от чуждестранните литературни модели на Просвещението, в „*Приключенията*“ Красицки също размишлява иронично върху влиянието на тези модели, и е особено язвителен към престижа на френските маниери и ценности в Полша. Френският учител на героя например, предполагаем маркиз емигрант, още с появата си впечатлява силно. „Ние се опитвахме с всички сили да не изглеждаме недолялани и прости“, отбелязва Миколай по повод своя учител, който „ни облагородяваше с все нови и нови форми на изключителна учтивост, невиджани по нашите земи“. Френското образование, дори от един доста фриволен учител – „от сега нататък вашите уроци ще се състоят единствено от светски разговори с мен“ – почива на принципа на абсолютния приоритет на френския език. „Тъй като неговите думи, че френския е единственият източник на познание, бяха все още пресни в ума ми, не вярвах, че съществуват или че дори биха могли да съществуват забавни или полезни полски книги“ (Krasicki, *Adventures* 16, 18, 27). Красицки съзнателно явно се отнася с иронично възмущение към претенциите и арогантността на френската култура в един век, когато французите първи започват да използват неологизма „цивилизация“. Той стига дотам да представи сатирично самото Просвещение като проява на чуждестранна арогантност. Един полски образ в романа прави това прозрение за по-доброто образование на героя:

Що се отнася до философията, трябва да знаете, че сегашният век е век на просвещение („*wiek nasz terazniejszy jest to wiek oswiecony*“). Заедно с английските рединготи, на мода дойде и философията („*filosofia w mode weszła*“). В будоарите на най-модерните дами, редом с гергефа и пудрата, може да намерите томове на г-н Русо, философските творби на Волтер и други подобни писания. Следователно, абсолютно задължително е да докажете, че можете да водите разговор по тези въпроси, ако

някой ви зададе въпрос. Не си мислете обаче, че трябва непрекъснато да четете, за да обогатите ума си или да влезете в царството на дълбоките размишления. Не е толкова трудно да станете философ, колкото си мислите. Хвалете само това, което другите критикуват, мислете каквото си искате, стига от време на време да полагате усилия да бъдете язвителен, шегувайте се с религията, вземайте смели решения и говорете високо. Гарантирам ви, че съвсем скоро ще минавате за велик философ...”

(Krasicki, *Adventures* 32; *Przyradki* 44–45).

Така Красицки представя философията на Просвещението като елементарен моден аксесоар към рафинираното светско поведение. Във всеки случай той има намерение да осмее както повърхностното възприемане на Просвещението в Полша, така и от полска гледна точка, френската философия, която подобно на английските редингове, наподобява на чуждестранен инструмент за налагане на тиранията на модата.

„*Наблюденията*“ на Ловрич са много по-категорични и конкретни, когато дават израз на далматинското негодувание срещу хегемонията на чуждото, в случая италианско, просвещенско литературно влияние. „Грешките на някои видни писатели“, декларира Ловрич в началото на своята книга, „често така завладяват умовете на много хора, че са необходими не години, а векове, за да бъдат изтрети. Този разпространен предразсъдък ме кара да потрепервам всеки път, когато си помисля да публикувам някои малки наблюдения относно „*Пътешествия из Далмация*“ на синьор абат Алберто Фортис“ (Lovrich 5). Публикуването на творбата на Фортис във Венеция през 1774 г. е последвано от нейния немски превод през 1776 г. и по-късно от френски и английски издания през 1778 г., което осигурява на Фортис континентално „владение“ върху просветеното обществено мнение за Далмация. Публикувайки своите „*Наблюдения*“ във Венеция (тъй като в Далмация няма ефективно работеща печатница до 1792 г.), Ловрич изобличава неточността и повърхностността на Фортис, който се произнася по всеки аспект на Далмация – от геологията и морската биология до старините и народната поезия. Най-много внимание Фортис привлича със своето антропологично обяснение на примитивните обичаи на морлаците, населяващи далматинските планини, а по този въпрос Ловрич счита, че „има такива огромни грешки, че националният дух („*Spirito Nazionale*“) ме задължава да ги коментирам, за да не се доверяват сляпо читателите по тази напълно нова тема“ (Lovrich 6). „Националният дух“, който задължава Ловрич да говори срещу Фортис, е неговата далматинска гордост, а „*Наблюденията*“ изобилстват от жлъчта на провинциалиста, който счита, че обсъждането на собствената му родна провинция е присвоено и ограбено от самопровъзгласил се чужд експерт и, още по-лошо, че това познание е утвърдено и одобрено от просветената четяща аудитория. Ловрич не е единственият далматинец, който се чувства задължен да се противопостави на начина, по който Фортис представя провинцията; още през 1775 г. Пиетро Нутрицио Гризоно от крайбрежен Трогир публикува своите „*Размисли вър-*

ху сегашното състояние на Далмация“ (*Riflessioni sopra lo stato presente della Dalmazia*), и критикува Фортис, че твърде бързо е обходил провинцията и не е успял да забележи унизителната бедност на нейните жители (Venturi, *Repubblica* 348–51). Ловрич произхожда от Сен, град от вътрешността, и пресича Адриатическо море, за да учи в Падуа, така че познава и двете страни на венецианското имперско деление. Още когато е на двадесет години, Ловрич пише с почти юношеска ярост срещу предпоставените тези на падуанеца Фортис, правейки своя пръв и последен литературен принос към далматинската култура. „Наблюденията“ описват цялата гама колониални негодувания, формулирани от славянски далматинец, поданик на Венецианската република през 1776 г. Въсщност книгата може да се смята за някакъв вид далматинска декларация на интелектуалната независимост.

В първата част на „Приключенията“ Красицки създава иронично напрежение между местната полска наивност и чуждестранните претенции на френската цивилизация, включително претенциите ѝ да бъде философска или просветена. Във втората част на романа той оставя своя герой да претърпи корабкрушение на остров Нипу и разгръща гледната точка на нипуанците, за да подкопае иронично предубежденията на всички европейци, както французи, така и поляци. „Знаейки, че нипуанците са услужливи и почтени, но нецивилизовани и непросветени („dziki i niewadomy“) по отношение на образование, изкуства и начин на живот“, размишлява Миколай, „аз написах реч, която възнамерявах да произнеса на следващия ден, приканвайки ги да се откажат от нецивилизованите си методи и да вървят по стъпките на европейците („wkroczyc w slady narodow europejskich“), които превъзхождат всички други народи по постижения и познания“. За негово учудване обаче, нипуанският старейшина произнася такава реч пред него, декларирайки, че „човек трябва да изпитва съжаление от невежеството, наивността и слепотата на хората, които нямат никаква вина за това, че са родени сред груб и нецивилизован народ („w posrodku grubych i dzikich narodow“).“ От английския превод се създава впечатлението, че „грубият и нецивилизован народ са поляците, сред които е роден Миколай, но полският текст, в който народи е в множествено число („grubych i dzikich narodow“) по-ясно показва, че според нипуанците всички европейски нации са диваци. Миколай е поразен от противоположността на оценките: „Аз, който исках да обуча тези прости и нецивилизовани същества на разум, бях определен от тях като нецивилизован и нуждаещ се от просвещение“. (Krasicki, *Advenures* 66–67; *Przypadki* 92–94). Накрая той приема превъзходството на тяхната естествена утопия, която „промени начина ми на мислене за това, което ние считаме за диващина.“ (Krasicki, *Advenures* 71; Woloszynski 191–254). Вярно е, разбира се, че Кандид е трябвало да извлече подобни поуки в Ел Дорадо, но просветяването на Миколай сред нипуанците е усложнено от полската гледна точка, от по-ранното му френско образование по цивилизация на поляк.

Наблюденията на Ловрич си поставят за цел да изградят една примитивна гледна точка към европейската цивилизация, като в този случай ту-

земците не са въображаемите нипуанци, а етнографски автентичните морлаци, славяните от вътрешността на Далмация, които са европейци. Фортис, несъмнено вдъхновен от Русо, първи вижда в морлаците благородни диваци и се учудва „колко изтънченост на чувствата може да се открие у неоформените духове или, да го кажем по-добре, у духовете, които не са заразени от обществото, което наричаме цивилизовано.“ (Fortis, *Viaggio* I: 58) Така падуанецът категорично превръща морлаците в една важна нипуанска гледна точка към своето италианско общество, но неговият далматински съперник Ловрич е решен да атакува със съмнението, че Фортис, с неговите претенции за просветено интелектуално превъзходство, е склонен да критикува самопровъзгласилата се цивилизация. В същото време Ловрич не може да си позволи да бъде толкова безрезервно съчувствен към морлаците, тъй като изпитва нуждата да се разграничи, като образован далматинец, от своите сънародници славяни, които живеят толкова примитивно в планините. Така че неговото отхвърляне на Фортисовите виждания за морлаците е пропито от амбивалентност, която произтича от собствената му далматинска идентичност.

„След като Фортис е описал нравите на морлаците, може да изглежда излишно и аз да се заема със същата задача, пише Ловрич, но който обича реда, точността и пълното представяне на народните нрави, ще намери моите усилия за полезни.“ (Lovrich 67) Страхувайки се да не се окаже излишен, Ловрич обявява, че „нашите морлаци“ са владение на неговите сънародници далматинци. Фортис, който пише за венецианска публика, също може да твърди, че морлаците са „наши“, както и цяла Далмация, тъй като провинцията е под имперската власт на Венеция. (Stojkovic, „Morlakizam“ 254–73; Pippidi, „Naissance“ 1–23; Maggs, „Three Phases“ 546–63; Zoric, „Croatia“ 301–312; Wolff, „Venice“ 428–55) За Ловрич притежанието се основава на чувството за етническа връзка и териториална близост, но самият той произхожда от вътрешността на Далмация и недвусмислено дава да се разбере, че не се идентифицира с тях, за него те винаги са „нашите морлаци“ (nostrī Morlacchi), а не „ние морлаците“ (noi Morlacchi). Освен това настоява, че владее славянски по-добре от Фортис, колкото и падуанецът да се хвали, че е *Maestro* на илирийския език. (Lovrich 108) Ловрич обвинява Фортис, че не е разбрал правилно редица особености в местните обичаи, от анатомическия въпрос за това дали морлашките жени имат толкова дълги гърди, че могат да кърмят децата си през рамо, до кулинарния въпрос за това дали морлаците чак толкова се гнусят от яденето на жаби, че са готови, че биха предпочели да умрат, вместо да нарушат това табу. Казано най-общо, Фортис представя крайната степен на екзотизирането на морлаците, докато Ловрич предпочита да твърди, че те са до голяма степен подобни на всички останали хора.

Ловрич твърди, че въпреки че сред морлашките жени „могат да се видят гърди, които да изглеждат огромни на чужденците“, все пак „в същата страна могат да се наблюдават гърди с посредствени размери, подобни на гърдите на жените на другите европейски народи“. (Lovrich 81) Лилипутите и бробдинганците са въпрос на мащаб, а морлаците, колкото

и екзотични да изглеждат на Фортис, несъмнено са европейски народ. Ловрич не се съмнява, че те биха яли жаби, ако от това зависи живота им:

Не бих посмял да твърдя, като Фортис, че никой истински морлак не би ял жаби, дори ако умира от глад. Ако в други времена и на други места в тази вселена гладът е принуждавал хора да ядат неща, от които човешката природа се отвращава, как може от устата на един разумен човек да излезе твърдението, че морлаците по-скоро биха умрели от глад, отколкото да ядат жаби. Може би не е далеч времето, когато цялата нация ще се откаже от предразсъдъците, свързани с използването им като храна? (Lovrich 95; Milicevic 309–XVIII)

Навлизането в един хипотетичен дебат – „какво би твърдял, ако се бе изказал“ (Lche avverrebbe, se io dicessi“) разкрива готовността на Ловрич да противоречи на знаменития падуански философ. На следващата година Фортис наистина отговаря с невероятно високомерие с една „проповед“, която претендира да е написана от някакъв далматишнец, наречен Пиетро Скламер. Скрит зад този псевдоним падуанецът дарява Ловрич, под формата на комплимент, с един епитет, към който далматинецът е изключително чувствителен: „вие, който сте морлак и следователно по-благороден, по-храбър и по-добродетелен от мен“. (Fortis, *Sermone* 6) Качеството примитивност, от което Фортис престорено се възхищава, може да се използва и като оръжие срещу провинциалната наглост. Ловрич успява да предизвика известно възхищение към морлаците, но открито се разграничава от тях. Красицки, който също се отнася положително към своите измислени нипуанци, по-лесно може да си представи обратната гледна точка по въпроса за това кои са повече и кои по-малко цивилизовани, тъй като поляците, както и далматинците, понякога се биват определяни като „нецивилизовани и непросветени“.

Цивилизация и гражданство

Ловрич и Красицки откриват в морлаците и нипуанците разновидност на благородните диваци и естествената простота в духа на Русо. Морлаците изглеждат особено благородни и естествени на Ловрич, когато той се възхищава от голотата на децата им, възприемана като антропологическа илюстрация за естественото детство, защитавано от Русо в *Емил*. „Те излагат голите си гърди както на врящата лятна жегла, така и на непоносимия зимен мраз“, пише Ловрич по повод на грижите за деца при морлаците. „Затова се оказва, че те придобиват ценното здраве и сила, които са много желани и много редки в цивилизованите и възхитителни градове, въпреки най-деликатното внимание и всевъзможните грижи“. (Lovrich 83–84) В тази бележка несъмнено има и някаква трагична самооценка, тъй като Ловрич, който се смята за цивилизован далматинец, а не див морлак, е смъртно болен и на следващата година ще умре от туберкулоза. Интересно е, че същите възпитателни обичаи, свър-

зани с обличането на децата, са характерни и за нипуанците. „От най-ранно детство ние приучаваме децата да се обличат така, че телата им да бъдат изложени на краен студ и горещина.“ (Krasicki, *Adventures* 88) Подобно на Ловрич Красицки разглежда благотворната голота на диваците като важен контрапункт на европейската цивилизация, като по този начин заличава разликата между Франция и Полша или Венеция и Далмация. Всъщност следствията от подобно различие по отношение на дрехите са важни както за Ловрич, така и за Красицки.

В Полша съществува известно шивашко разграничение между обличените в сарматски стил поляци, които предпочитат традиционни дрехи като дълго палто („kontusz“), и модерните мъже, които се обличат в редиингите и панталони до коленете, типични за модата в Европа през XVIII век. Когато тръгва за Париж, Миколай решава да обнови напълно гардероба си, „за да пази честта на полския народ (Mdlą honoгу narodu polskiego“) и да се опита да надмине във всяко отношение парижките кавалери по вкус и великолепиe“. (Krasicki *Adventures* 53; *Przypadki* 78) С постоянните си изменения, през XVIII в. модата се превръща в един от маркерите на изтънчеността, който разграничава не само едни французи от други, но и французите и останалите народи, например поляците. В своя труд за историята на облеклото и модата при стария режим Даниел Рош забелязва, че в утопичните романи от XVIII в. „описанието на дрехите разкрива относителността на европейското, сравнено с фикционалната екзотика“ (Roche 423). След престоя си в Париж Миколай е още по-изненадан от простотата на дрехите в Нипу и особено от факта, че тук „промените на модата са непознати“, че „стилът на дрехите остава непроменен цели еони“. (Krasicki *Adventures* 65) Ловрич също е поразен от постоянните белези на морлашките дрехи, които имат „изключителна“ връзка с обичаите. „Те смятат, че в целия свят няма по-благородни дрехи. Морлакът, който си смени дрехите, предизвиква укорите на сънародниците си.“ Ловрич превежда на италиански една славянска поема за „презрението на морлаците към италианските дрехи“. Всъщност тя е написана петдесет години по-рано, през 1729, от Филип Грабовац и е публикувана във Венеция през 1747 г. в неговата антология на стихове и приказки за легендарното и историческото минало на Далмация – *Цвят от разговора на илирийския или хърватския народ и език (Cvit razgovora naroda i jezika ilirickoga aliti rvackoga)*. Като цитира на италиански стиховете на Грабовац, без да посочва автора, Ловрич се стреми да въведе гледната точка на образования далматинец към баланса между славянската и италианската култура в провинцията. Поемата иронизира далматинци, които са отишли в Италия и са открили италианските дрехи: „И току що пристигнали от Италия на нашия бряг/ се правят на италианци и се червят/ да се нарекат славяни.“ (Lovrich 116–19; Grabovac 290–92) Ловрич представя това като високомерно отношение на морлаците към италианското облекло, въпреки че всъщност то представя дилемата на собствената му далматинска идентичност, притисната между морлашките нрави и италианските моди.

Според Ловрич обаче морлаците не се обличат толкова еднотипно, колкото нипуанците с тяхната простота на облеклото. По повод морлашките жени той отбелязва, че „разнообразието на орнаментите по бошетата им в различните райони на Морлакия изглежда странно не само на чужденците, но и на местните хора“, тъй като „тези орнаменти се променят не само от един район в друг, от едно село в друго, те се променят капризно от година на година, от месец на месец“. (Lovrich 123–24) Тези капризни промени следват свой цикъл, свързан с обичаите, който няма нищо общо със следването на модата. Като поставя акцент върху промените и като отказва да ги види единствено през очите на чужденеца, Ловрич се стреми да подкопае представата за абсолютния екзотизъм на морлаците. Неговият разказ за взаимните наблюдения между морлачки и италианки, наблюдаван в родния му Сен, подчертава това. Той въвежда първо италианската гледна точка, може би замислена като иронично разсъждение върху философската студия на Фортис за дрехите на морлачките.

За един италианец, който никога преди това не го е виждал, и го наблюдава много внимателно, когато възникне тази възможност, това е проява на философско любопитство. Случи се така, че веднъж на пазара в Сен видях как няколко морлачки разглеждаха с възхищение дрехите на няколко италианки, които виждаха за първи път, а италианките започнаха да им се смеят и да им се подиграват. Така че това, което изглежда като философско любопитство у един италианец, се разглежда като проява на простота и глупост при един морлак. (Lovrich 126)

Изглежда, италианките не са се смели на дрехите на морлачките, а на факта, че морлачките са зяпнали изтънченото чуждоземно облекло. Когато италианци наблюдават морлаци, това се приема за просветена анторополгия; когато морлаци наблюдават италианци, това се смята за празно невежество. Погледът на Просвещението не допуска реципрочност. Като подкопава претенциите на Фортис за „философска“ гледна точка, Ловрич внушава, че трудовете като *Пътешествия из Далмация* трябва да се приема като глуповато зяпане на морлаците. Тази далматинска ирония спрямо италианското „философско любопитство“ е свързана с сатиричната полска гледна точка на Красицки към модата на френската философия, която обикаля „будоарите на най-модните дами“.

Поемата за далматинците, които „се правят на италианци и се червят/ да се нарекат славяни“ може да се отнесе към Ловрич, който е студент в Падуа, в едно време, когато благодарение на Фортис славяните от Далмация стават двусмислено известни със своите примитивни нрави. Ловрич възхвалява народната поезия на морлаците и съжалява, че днес най-цивилизованите далматинци („i più colti Dalmatini“) не благоволяват да използват своя талант в народната поезия, от страх да не бъдат помислени за варвари“ („pel timore di essere considerati barbari“), някои от тях твърдят, че дори не познават езика, глупаво мислейки, че това е ня-

какво достойнство“. (Lovrich 132) Това е дилемата на младия Ловрич, който се опитва да определи националната си идентичност в един момент, в който дори най-цивилизованите далматинци, с които той вероятно се идентифицира, се налага да се боят да не бъдат взети за варвари. В Полша младият Миколай е възпитан да вярва, че не съществуват „полезни полски книги“, а Красицки кара своя герой да научи от нипуанците един друг урок: „Презрението към собствената страна и собствения език („wzgarda kraju i języka własnego“) показва лекомислен ум и неверно сърце. Във вашата страна вие носите тази вина и това ви е белязало с пакостния печат на безчестието. Вие изоставяте собствения си език и нареждате на децата си да учат чужди езици с най-голямо старание.“ В резултат на това поляците започват да гледат на чуждите култури като на „по-висши“ от тяхната. (Krasicki *Adventures* 73; *Przypadki* 101) По аналогичен начин Ловрич се възмущава от „най-цивилизованите далматинци, които не могат да бъдат като италианците, които ги смятат за глупави по природа“ („riputati stupidi per natura“).“ (Lovrich 169) Така че поляците и далматинците трябва внимават да не приемат своята култура за по-нисша от френската или италианската „цивилизация“. През 1776 г. принципът на националното самосъзнание означава да се лавира в заплашителните подводни течения на едно тремаво литературно неравновесие. Въпреки че Ловрич ще трябва да е знаел „националния“ език на Далмация – който той нарича „славянски“ или „илирийски“, а Грабовац – „илирийски“ или „хърватски“, *Наблюдения* са написани на италиански, за да достигнат до „най-цивилизованата“ публика от двете страни на Адриатическо море. Единствено на италиански той може да се противопостави на имперския дискурс на Фортис за Далмация. Нещастие на Ловрич е в това, че Фортис не само предварително владее територията на дебата, благодарение на сензационното си изследване на провинцията, но и в това, че толкова успешно е наложил представата за примитивните нрави на морлаците, че тяхното варварство хвърля сянка и върху най-цивилизованите далматинци.

Ловрич говори като за свое интелектуално притежание както за Далмация като цяло, така и своята област около Сен, към която изпитва сантиментална обвързаност. Още първото изречение на книгата заявява, че „сред най-важните и възхитителните обекти в нашия регион, които заслужават вниманието на изследователя на природата, може да бъде наредена, струва ми се, река Сетина и нейните околности.“ Той обещава да коригира „неточностите“ на Фортис за този район и продължава с възхвала на речните пещери, като започва с „най-великолепната, най-красивата и най-чудесната“. Лиризмът залива раздражението и Ловрич описва една пещера, в която „случайните капки вода не биха могли да изградят по-великолепно и по-съвършено предверие, което първоначално изглежда като творение на изкуството, а не на природата“. Той отбелязва, че „един морлак, който я беше виждал и по-рано, ми каза, че е нещо удивително, и беше прав“. (Lovrich 9–15) Цивилизованият далматинец и примитивният морлак са еднородни във възхищението от природната красота на техния

роден край. Когато Фортис самоуверено коментира блатата около Сен, Ловрич онемява от намека, че може да има нещо „нездравословно“ в този район. „Със сигурност подобно твърдение е позволено единствено на Фортис“, саркастично подхвърля Ловрич, възмутен от името на своя роден дом.

Подобна сантиментална проява на „националния дух“ е същностна литературна особеност на *Приключенията* на Красицки. На Миколай му е необходим един нипуанец, за да осъзнае своите собствени вътрешни преживявания: „Ти си далеч от своята родина и от своя дом и несъмнено изпитваш носталгия“ („Oddalony od ojczyzny, od domu – niepodobna, zebys nie tesnil“). (Krasicki *Adventures* 90; *Przypadki* 125–26) Когато напуска Нипу, Миколай е „обладан от надеждата да видя отново моя роден край“ и този новооткрит сантиментален импулс определя неговото поведение в последната трета част на романа. (Krasicki *Adventures* 105) Въпреки че се изкушава да се установи завинаги в Париж, тук той получава един новорепубликански урок в духа на 1776:

Ние дължим на отечеството нашето присъствие като граждани. („Jestes winien ojczyźnie twojej istnosc cywilna.“) На хората с честни умове думата гражданин („imie obywatela“) има своето значение. Тя е призив, с който са свързани отговорности. Първата и най-всеобхватната от тях е в това, че човек трябва да бъде максимално полезен на своята родина. Да защитава страната си смело или да я управлява добре не са единствените начини да се служи на родината. Има и други възможности човек да изпълни дълга си, никой гражданин не е освободен от него. (Krasicki, *Adventures* 127–28; *Przypadki* 175)

През 1776 г. американският смисъл на гражданството може и да е се е свеждал до защитата на родината. В Полша заради разделянето и чуждото военно присъствие военните средства за момента не са особено обещаващи, но републиканските патриотични завети все пак налагат граждански задължения от гражданите. В случая с Миколай те предполагат не просто завръщане в Полша, но и завръщане в семейното имение там и отдаване на просветено земеделие. Подобна развръзка се отличава от финала на *Кандид*, защото тук вниманието, отделено на градината, се разглежда като специфична гражданска отговорност за специфична полска градина, като изпълняване на гражданския дълг. В следващия си роман *Пан Подстоли*, чиято първа част излиза през 1778 г., Красицки ще разгърне интереса си към живота в провинциалното благородническо имение и ще даде своя литературен принос към характерния за XIX в. подчертан романтичен интерес към провинциалния пейзаж, който ни е познат от Литва на *Пан Тадеуш* на Мицкевич. През 1776 г. Ловрич страда интелектуално заедно с „националния дух“, без дори да допуска възможността за евентуална политическа независимост на Далмация; когато след първото разделяне Красицки пише за полска аудитория, той сякаш си представя един граждански живот, който

би могъл да съществува и без независимост – нещо, което ще се случи след окончателното разделяне в края на века.

Заключение: Омировата тема и вашингтонските вариации

Ако текстът на Ловрич изобилства с интелектуална враждебност, литературното украшение, което той добавя към своята книга, предлага едно по-открито представяне, дори приветстване на социалното насилие. След като приключва с критиката към Фортис, той предлага на читателите си кратка биографична скица на хайдутина Станислао Сочивишка, прочут с ограбването на османските конвои и с убийствата на турци. Тази му репутация го прави герой сред морлаците, които живеят от двете страни на границата, венецианска и османска, и възпяват в песни неговата яростна съпротива срещу турската „тирания“ и „варварство“. Ловрич смята, че Сочивишка „има полза от това, че го наричат по-свиреп от вълк“ заради кървавите убийства на толкова много хора. Но от това насилие изглежда има и някакъв положителен ефект, защото морлаците в Османската империя, според Ловрич, сега са „третиранни похуманно и меко от турците, чиято тирания в миналото е била непоносима“. (Lovrich 238, 258; Mimica 239–51). Макар че подобна вълча жестокост е безкрайно далече от осъждането на тиранията от Томас Джеферсън през 1776 г., вероятно има някакво сходство с революционното насилие в Черна гора или дори Корсика, други места в периферната първа криза на стария режим. Интересно е, че *Наблюдения* на Ловрич като цяло съществуват само на италиански до появата на хърватския превод през XX век, но разделът за Сочивишка е преведен още в края на 70-те години на XVIII век и публикуван отделно на френски, немски и английски: „*Histoire de Socivizca fameux brigand de la nation des Morlaques*“, „*Leben des beruchtigten Haiducken Sotschivizka*“, „*The Life and Adventures of Captain Socivizca*“. Макар че мястото е географски периферно, на тройната граница между Османската, Хабсбургската и Венецианската империи, жестоките дела на хайдутина Сочивишка привличат вниманието на читателите в цяла Европа.

Красицки, за разлика от Ловрич, който умира през 1777 г., прави някои преки коментари за американската революция в своята кореспонденция. През 1777 г. Красицки пише на своя приятел граф Ахасвер Лендорф в Берлин и пита за английския министър там: „Не казвате нито дума за г-н Елиът; да не сте вашингтонианец? Дори и така да е, отдайте дължимото на заслугите; аз също обичам моя Франклин, но това не ми пречи да ям пудинг в хотел „D’Angleterre“.“ Това е резервираният ентузиазъм на Красицки по отношение на американската революция, макар че в едно друго писмо през същата година той пита за новини от Берлин: „Какво правят нашите добри американци, моля кажи ми нещо; нашите вестници мълчат, а победата в битката изглежда е измислена“ (Krasicki, *Korespondencja* I:297, 300). Красицки може и да се възхищава от Бенджамин Франклин, но има нещо определено неангажиращо в непринудения

епитет „nos bons Americains“. Към 1789 г., по времето на революцията във Франция и революционния четиригодишен Сейм в Полша, Красицки е още по-малко ентузиазизиран по отношение на съвременните перспективи: „Благодарение на т. нар. философия на този век, най-глупавата съществувала някога, ние сме плячка на всички възможни нещастия“ (Krasicki, *Korespondencja* II:436). Фино прикритата национална загриженост в литературното творчество на Красицки се разглежда по-енергично в политическите писания на по-млади полски съвременници като Хуго Колатай и Станислав Сташич, които стоят много по-близо до ценностите на модерния национализъм и националната независимост. Американските революционни теми са много популярни в Полша по времето на четиригодишния Сейм, където Немцевич призовава имената на Вашингтон и Франклин (Walicki 38–87; Frick 89–91). Красицки, благороден епископ от стария режим, по философски темперамент не е бунтовник, но духът на 1776 г. не е само партизански; революционните съображения на момента се разглеждат от различни перспективи и се приемат в различна степен. Откриват се вашингтонски елементи както в нипуанците, така и в морлаците.

В Далмация през 80-те и 90-те години на XVIII век чувствително се увеличава артикулирането на далматинската гледна точка към състоянието на провинцията, една туземна интелектуална мобилизация, която Ловрич пропагандира и окуражава. Това се случва предимно в контекста на селскостопанските академии в Сплит, Трогир и Задар, където изпъкват фигури като Джулио Байамонти, Радос Микели-Витури и Джандоменико (Иван Доминик) Стратико, просветеният епископ на Хвар (Venturi, *Repubblica* 360–413). През 1789 г., годината, през която под натиска на Наполеон е премахната Венецианската република, Байамонти публикува есе, озаглавено „Морлакизмът на Омир“ („Il Morlacchismo d’Omero“), в което твърди, че морлаците приличат на герои от Омирово време. Също като Ловрич изключително цивилизован далматинец, Байамонти призовава Омир „да го направи славянин“ и така „да се сродя с него в известен смисъл“. Ловрич не може да избегне противоречивото си отношение към морлаците, но Байамонти сега ги прегръща в духа на един почти модерен национализъм: „С установяването на този Омиров морлакизм става твърде очевидно, че е трябвало да осигуря чест на илирийската нация“ (Bajamonti 77–78, 97). След 1797 г. бъдещето на Далмация е в Хабсбургската монархия и през XIX век еволюцията на южнославянския национализъм в провинцията произтича в рамките на този нов имперски контекст. Националните приоритети излизат на преден план в цялата монархия през 80-те години на XVIII век, особено в Унгария, в съпротивата срещу усилията за централизация на император Йосиф II. Амбициите на хабсбургските националности, включително югославските аспирации към Далмация, заедно с каузата на полската независимост накрая ще получат американска подкрепа от Удроу Уилсън под лозунга на националното самоопределение във Версай през 1919 г. В интелектуалните напрежения на Просвещението, в неговата йерархия по език и култура (пол-

ска и френска, далматинска и италианска) могат да се открият някои аспекти на националното самоутвърждаване, един дух на 1776 г., в литературните форми на стария режим по време на неговата първа криза. Нещо повече, съзнанието за чуждо доминиране сред поляците и далматинците през 1776 г., заедно с една чувствителност към чуждата литературна снисходителност, провокира някои общи културни модели на реакция и дори някои наченки на регионално сходство, което впоследствие ще бъде обобщено в идеята за Източна Европа.

Използвана литература

Улф, Лари. Изобретяването на Източна Европа. Картата на цивилизацията в съзнанието на Просвещението. Прев. Р. Панайотова. С.: Кралица Маб, 2004.

Bajamonti, Giulio. „Il Morlacchismo d’Omero.“ *Nuovo Giornale Enciclopedica d’Italia*. March, 1797.

Cazin, Paul. *Le prince-veveque de Varmie: Ignace Krasicki*. Paris: Bibliotheque polonaise, 1940.

Dworak, Tadeusz. *Ignacy Krasicki*. Warsaw: Wiedza Powszechna, 1987.

[Fortis, Alberto]. *Sermone Parenetico di Pietro Sclamer Chersino al Signor Giovanni Lovrich, nativo di Sinj in Morlacchia, Autore delle Osservazioni sopra il Viaggio in Dalmazia del Sig. Abate Alberto Fortis*. Modena: Societa Tipografica, 1777.

Fortis, Alberto. *Viaggio in Dalmazia*. Venice: Presso Alvise Milocco, 1774. Reprinted by Jovan Vukovic & Peter Rehder, editors. Munich & Sarajevo: Verlag Otto Sagner & Izdavacko Preduzece „Veselin Maslesa“, 1974.

Frick, David. O’Franklin’s Free will; or, Optimism in Cracow, 1798.“ *Austrian History Yearbook*. Volume XXVIII (1997). pp. 59–94.

Golinski, Zbigniew. *Ignacy Krasicki*. Warsaw: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1979.

Grabovac, Filip. *Cvit razgovora naroda i jezika ilirickoga aliti rvackoga*. Split: Knjizevni Krug, 1986.

Herder, Johann Gottfried. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, in *Herders Werke*. Volume IV. Edited by Regine Otto. Berlin & Weimar: Aufbau-Verlag, 1982.

Kostkiewiczowa, Teresa. *Studia o Krasickim*. Warsaw: Instytut Badan Literackich, 1997.

Krasicki, Ignacy. *The Adventures of Nicholas Wisdom*. Translated by Thomas Hoisington. Evanston: Northwestern University Press, 1992.

Krasicki, Ignacy. *Mikolaja Doswiadczynskiego przypadki*. Edited by Mieczyslaw Klimowicz. Wroclaw: Ossolineum, 1973.

Krasicki, Ignacy. *Korespondencja Ignacego Krasickiego*. 2 Volumes. Wroclaw: Ossolineum, 1958.

Lovrich, Giovanni. *Osservazioni di Giovanni Lovrich: sopra diversi pezzi del Viaggio in Dalmazia del Signor Abate Alberto Fortis: coll’aggiunta della vita di Socivizza*. Venice: Francesco Sansoni, 1776.

Maggs, Barbara. „Three Phases of Primitivism in Portraits of Eighteenth-Century Croatia.“ *Slavonic and East European Review*. Volume 67. Number 4 (October 1989). pp. 546–63.

Milicevic, Josip. „Lovricevi zapisi narodnih obicaja.“ *Ivan Lovric i njegovo doba*. Sinj: Kulturno drustvo Cetinjanin., pp. 309–XVIII.

Mimica, Ivan. „Knjizevne znacajke Lovriceva djela ‘Zivot Stanislava Socivice.’“ *Ivan Lovric i njegovo doba*. Sinj: Kulturno drustvo Cetinjanin, 1979. pp. 239–51.

Niemcewicz, Julian Ursyn. *Pamietniki czasow moich*. Tom I. Warsaw: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1957.

Pippidi, Andrei. „Naissance, renaissances et mort du KBon Sauvage“: a propos des Morlaques et des Valaques.“ *Hommes et idees du Sud-Est europeen a l’aube de l’age moderne*. (Bucharest: Editura Academiei, 1980). pp. 1–23.

Piszczkowski, Pieczyslaw. *Ignacy Krasicki: monografia literacka*. Second Edition. Cracow: Wydawnictwo Literackie, 1975.

Roche, Daniel. *The Culture of Clothing: Dress and Fashion in the Ancien Regime*. Translated by Jean Birrell. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

Stojkovic, Marijan. „Ivan Lovric, pristasa struje prosvjetljenja u Dalmaciji.“ *Zbornik za narodni zivot i obicaje juznih slavena*. Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Knjiga 28, Svezak 2 (Zagreb 1932). pp. 1–44.

Stojkovic, Marijan. „Morlakizam“ *Hrvatsko Kolo*. Knjiga 10 (Zagreb, 1929). pp. 254–73.

Venturi, Franco. *The End of the Old Regime in Europe, 1768–1776: The First Crisis*. Trans. R. Burr Litchfield. Princeton: Princeton University Press, 1989.

Venturi, Franco. *Settecento Riformatore*. Volume V. *L’Italia dei lumi*. Tomo II. *La Repubblica di Venezia*, Turin: Giulio Einaudi, 1990.

Walicki, Andrzej. *The Enlightenment and the Birth of Modern Nationhood: Polish Political Thought from Noble Republicanism to Tadeusz Kosciuszko*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1989.

Wandycz, Piotr. *The United States and Poland*. Cambridge: Harvard University Press, 1980.

Wolff, Larry. „Venice and the Slavs of Dalmatia: The Drama of the Adriatic Empire in the Venetian Enlightenment.“ *Slavic Review*. Volume 56. Number 3 (Fall 1997). pp. 428–55.

Woloszynski, Roman. *Ignacy Krasicki: utopia i rzeczywistosc*. Wroclaw: Ossolineum, 1970.

Zoric, Mate. „Croati e altri slavi del sud nella letteratura italiana del ‘700.“ *Revue des etudes sud-est europeennes*. Volume X. Number 2 (Bucharest, 1972). pp. 301–312.

Статията се публикува с любезното съдействие на автора. Английски вариант на текста е включен в: Larry Wolff, „The Spirit of 1776: Polish and Dalmatian Declarations of Philosophical Independence,“ in *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, eds. Marcel Cornis-Pope & John Neubauer (Amsterdam: John Benjamins, 2004), pp. 294–306.